

1. The Song of the Expedition of Igor, Prince of Sieverski / Transl. by H. H. Munro // Munro H. H. The Rise of the Russian Empire. – London : Grant Richards, 1900. – P. 67-69.

2. The Spiritual Regulation of Peter the Great. Transl. and ed. by Alexander V. Muller. – Seattle ; London : University of Washington Press, 1972. – xxxviii, 150 p. – (Publications on Russia and Eastern Europe of the Institute for Comparative and Foreign Area Studies; no. 3).

3. Wiener L. Anthology of Russian Literature: From the Earliest Period to the Present Time: In 2 parts. – New York ; London : G. P. Putnam's Sons, 1902. – Vol 1.: From the Tenth Century to the Close of the Eighteenth Century. – xvii, 447 p. Перевидання: Wiener L. Anthology of Russian Literature: From the Earliest Period to the Present Time: In 2 parts. – New York : Benjamin Blom, 1967. – Vol 1.: From the Tenth Century to the Close of the Eighteenth Century. – xvii, 447 p.

Штиченко І.Ю., асист.,
Інститут філології КН імені Тараса Шевченка

ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ ІЗ СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ (СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНІ ВИМІРИ)

У статті висвітлюються проблеми класифікації латинських фразеологізмів із соматичним компонентом з точки зору їх семантичних характеристик.

Ключові слова: *антична мовна картина світу, фразеологічна одиниця, соматична фразема, соматизм.*

В статье рассматриваются проблемы классификации латинских фразеологизмов с точки зрения их семантических характеристик.

Ключевые слова: *античная языковая картина мира, фразеологическая единица, соматическая фразема, соматизм.*

The article focuses on the classification of the phraseology with somatic components in Latin and on the meaning of idioms.

Key words: *ancient linguistic picture of the world, idioms, somatic idiom, somatic component.*

Незважаючи на досить широкий спектр фразеологічних досліджень у сучасному мовознавстві, багато питань залишається нерозв'язаними і сьогодні. Серед них – проблема принципу

класифікації фразеологічних одиниць та їх семантичних властивостей.

Сучасний етап дослідження фразеології характеризується підвищенням інтересом мовознавців до лінгвокогнітивного аспекту, що, у свою чергу, допомагає вирішити низку проблем, пов'язаних з питанням "мова і культура". Вивченню фразеологічних одиниць з точки зору "мовних картин світу" присвячено роботи таких дослідників як І. Голубовська, О. Селіванова, Ю. Солодуб, Р. Хайруліна, О. Забуранна, А. Пам'єс Бертран, О. Андрейченко, О. Нагорна та ін. Власне соматичні фразеологізми розглядалися як на матеріалі окремих мов (української (О. Андрейченко, О. Селіванова), німецької (І. Задорожна), іспанської (О. Толстова), англійської (Н. Андрейчук), естонської (Ф. Вакк), так і у зіставному аспекті: німецька та українська (І. Грицюк), англійська та російська (О. Семушина), французька та російська (І. Городецька), слов'янські мови (Р. Вайнтрауб), романські мови (Н. Стрілець) тощо.

Соматичною фразеомою ми називаємо фразеологічну одиницю, ключовим ономасіологічним компонентом якої виступає соматизм (назва частини тіла чи органу людини та тварини).

Причина продуктивності використання соматичних лексем у творенні одиниць вторинної номінації (за даними досліджень Р. Вайнтрауба, фразеологічний фонд будь-якої мови містить близько 30 % соматичних фразеологізмів [Вайнтрауб 1975, 162]), вбачається у широкій розгалуженості їх семантичної структури, що зумовлена їх архаїкою (соматичні лексеми, як відомо, належать до найдавніших пластів лексики).

Саме цей клас фразеологічних одиниць виявляє значну схожість із фразеологією як споріднених, так і неспоріднених мов, оскільки в них відображається багатовіковий досвід людини в освоєнні та перебудові навколишнього світу, який вона сприймає, в першу чергу, завдяки органам чуття (зору, слуху, нюху, дотику та смаку). Людське тіло, як найбільш знайомий і досліджений об'єкт спостережень, виступає засобом орієнтації в просторі. Свою оцінку явищ навколишньої дійсності людині також зручніше співвідносити з частинами власного тіла.

У ході нашого дослідження було зафіксовано 40 різних за ступенем продуктивності соматичних лексем-компонентів у складі близько 400 латинських фразеологізмів, виділених методом суцільної вибірки із ряду перекладних словників та збірок латинських фразеологізмів: manus (61), pes (54), oculus (43), auris (26), os

(osculum) (26), caput (vertex) (21), corpus (18), digitus (15), lingua (15), cor (14), tergum (14), latus (13), facies (9), cornu (9), venter (abdomen) (9), unguis (7), dens (6), brachium (6), os (5), supercilium (4), barba (4), cauda (4), lana (4), articulus (4), capillus (coma) (4), (genu) (3), ala (3), bucca (2), pilus (2), pollex (1), labium (1) penna (1).

Логічно, що ступінь частотності соматичних компонентів у складі фразеологічних одиниць наряду залежить від усвідомлення необхідності та від ступеня задіяності певних частин тіла, органів та рецепторів у процесі світосприйняття та світопізнання, у процесі життєдіяльності людини.

Розглянемо детальніше семантичні особливості латинських фразеологізмів із найбільш частотними соматичними компонентами. Найширшим спектром значень вирізняється соматичний компонент *manus* (рука, кисть), що пов'язано з полісемією самої лексеми, стосовно якої у словниках фіксуються такі основні значення як "рука", "почерк", "лапа", "влада", "сила", "насильство", "загін". Усі ці значення репрезентовані у фразеологізмах: *ad manum esse* бути наготові, під рукою; *lex in manibus* – закон сили; *in manus venire* – потрапити під владу тощо. На розповсюдженість чи очевидність предметів та явищ вказують звороти *in manibus esse* – бути поширеним; *inter manus esse* – бути очевидним. Негативне забарвлення мають фразеологізми *compressis manibus* – склавши руки; *ne manum quidem vertere* – не ворухнути і пальцем; *alicui manum adire* – обдурити, ошукати когось (пор. укр. обвести навколо пальця); *sibi manus offerre* – накласти на себе руки. І, навпаки, позитивну оцінку людини та її діяльності бачимо у наступних фразеологізмах: *manu fortis (promptus)* – відважний, хоробрий; *manum ultimam (summam/extrēmam) imponere* – завершити, закінчити щось; *in manibus habere* – цінувати, любити, працювати, творити; *excipere aliquem manu et complex* – приймати когось в обійми (пор. рос. с распростёртыми объятиями).

Фразеологічні одиниці із соматичним компонентом *pes* в першу чергу репрезентують рух: *pede claudo* (досл. кульгавою ногою) – повільно; *per pedes apostolorum* (досл. стопами апостолів) – пішки; *penetrare pedem intra aedes/portam* – заходити в дім; *pede aequo (pedibus aequis)* – стрімко, на всіх вітрилах; *pedem inferred* – входити, вступати; *pedibus (pede) ire* – іти пішки; *pedem trahere* – шкутильгати; *excipere se in pedes* – зіскочити; *in pedes se excipere* – кинутися бігти. Негативне забарвлення мають такі вирази: *esse (jacere) sub pedibus alicujus* – бути під чиеюсь владою; *sub pedes*

ponēre – *зневажати*; per me ista trahantur pedibus – *як на мене, нехай воно згорить*. На противагу їм виступає позитивно забарвлений фразеологічний зворот pede secundo (felici) – *милостиво, прихильно або в добрий час*. Зі значенням "страх" зустрічаємо такі фразеологізми: animus in pedes decidit – *душа в п'яти увійшла*; timor pedibus alas addit – *страх надає ногам крила*.

Компонент *ocūlus* у складі фразеологізмів окрім спектру зорового сприйняття (ad ocūlos (досл. перед очима) – *наглядно*; ocūlis, non manibus – *для очей, а не для рук (тільки для споглядання)*; aliēna vitia in ocūlis habēmus, a tergo nostra sunt – *чужі вади бачимо, а свої не помічаємо*; homīnes amplius ocūlis, quam auribus credunt – *люди більше вірять очам, ніж вухам* (пор. укр. краще один раз побачити, ніж сто раз почути)) також характеризує психо-емоційний стан людини: in ocūlis alicujus esse – *бути палко закоханим*; in ocūlis ferre (gestāre) alīquem – *пристрасно кохати когось*; alīquem plus ocūlis amāre – *кохати когось понад усе* (досл. більше за власні очі); ocūlos demittēre (in terram figēre) – *опустити очі (потупити погляд)*; pascēre ocūlos alīqua re (capēre fructum ocūlis ex alīqua re) – *насолоджуватись виглядом (видовищем) чогось*; mundi ocūlus (sol)!; ocūle mi! – *ласк. світло очей моїх!* Значення "догляд", "турбота" фігурує у наступних фразеологічних зворотах: ocūlus magistri sagīnat equum (досл. *око господаря годує коня*) (пор. укр. гладь коня вівсом, а не батогом); ocūlus domīni fertilissīmus in agro – *без ока господаря не обійдеться і найвроджайніша нива*.

Велика кількість фразеологізмів має у своєму складі компонент *auris* як орган слуху: homo durae auris (досл. *людина тугого вуха*) – *глухувата людина*; in aurem dicēre – *говорити на вухо (таємно)*; auribus accipēre (досл. *дівзнатись вухами*) – *вислухати*; adhibēre (dare/praeberē) aures – *прихильно, з увагою слухати* й антонімічний йому вираз audīri non secundis auribus – *бути вислуханим холодно, з байдужістю*. Знання того, що саме ділянки, розміщені у моторній та слуховій зоні відповідають за просторову та часову організацію пам'яті, сприяло виникненню такого фразеологічного звороту як aurem vellēre (pervellēre) (досл. *вщипнути за вухо*) і синонімічного йому ad aures venīre (досл. *прийти до вух*) із значенням "нагадувати". Оцінку психо-емоційного стану людини спостерігаємо у виразах: aures arrigēre (досл. *підняти вуха*) *насторожитися* чи argectis auribus (досл. *піднявши вуха*) (пор. рос. ушки на макушке); auribus teneo lūrum (досл. *тримаю вовка за вуха*), тобто перебуваю у безвихідному становищі.

Таким чином, розглянувши у загальних рисах основні соматичні конститuentи, приходимо до висновків, що в латинській соматичній фразеології можна виділити шість основних тематичних груп:

1. Різноманітні функції частин тіла людини та тварини в алегоричному осмисленні (очі – як орган зору, рука – як орган дії, вухо – як орган слухового сприйняття інформації тощо): *manibus pedibusque* (досл. руками й ногами) – з усіх сил; *pedem inferre* – *входити*; *supra caput esse* – *бути над головою (загрожувати)*; *claudere os* – *закрити рота (замовчати)*; *aliquem in ora habere* (досл. мати когось на вустах) – *згадувати про когось*; *lingua dux pedis* – *язик веде ногу* (пор. укр. язик до Києва доведе);

2. Фразеологізми із соматичним компонентом, які вказують на емоційно-психічний стан людини (на позначення як позитивних, так і негативних емоцій): *buccas inflare* – *сердитися*; *caput cinere conspergere* (досл. посипати голову попелом) – *горювати, тяжко сумувати*; *plus oculis amare* – *кохати більше за власні очі*; *mihi anima in naso est* (досл. у мене душа в носі) (пор. укр. душа в п'яти увійшла) та синонімічний йому вираз *animus in pedes decidit*; *supercilia ad frontem tollere* – *звести брови (здивуватися)*; *domere supercilio nubem* (досл. розгладити чоло) – *відкинути смуток, повеселішати*. У цій групі розкриваються такі поняття людського буття як радість, щастя, відчай, страх, любов, ненависть тощо;

3. Соціальне буття людини. У межах цієї ідеографічної групи виокремлюються такі тематичні поля: 1) стосунки людей у соціумі (*manus manum lavat* – *рука руку мие*; *pedem alicui opponere* – *протидіяти комусь*; *piscis primum a capite foetet* – *риба починає смердіти з голови*; *ante barbam doces senes* (досл. ти до бороди вчиш старців) – *не вчи вченого*; *de lana carina rexarum* – *сперечатися через козячу вовну (через дрібниці)*); 2) поведінка людини (*pennas incidere* – *підрізати крила*; *alicui manum adire* – *обвести навколо пальця, обдурити когось*; *os ducere* – *робити гримаси, кривлятися*); 3) суспільне становище людини (*ad manum esse* – *мати за душею*; *vertices principiorum* – *найвищі начальники*; *nihil ad manum erat* – *у нас не було ні копійки*); 4) трудова діяльність людини (де чітко проглядаються опозиційні тематичні групи "працелюбство" та "ледарство") (*ne manum quidem vertere* – *ані пальцем не поворухнути*; *compressis manibus* – *склавши руки*; *sine labore non erit panis in ore* – *без роботи не буде і хліба в роті*; *domi sedet, lanam ducit* – *вдома сидить, вовну пряде* (про спосіб життя римської матрони);

4. Якісна характеристика людини (позитивна чи негативна оцінка): caput cucurbitae habere (досл. мати голову як гарбуз) – *бути нетямущим*; malae linguae esse – *бути злослівним*; rhinocerōtis nasum habere (досл. мати ніс як в носорога) – *бути хитрим*; auricūlas asīni quis non habet? – *У кого ж не буває віслячих вух*, що співзвучне виразу *ergare humanum est* (людині властиво помилятися); de lana sua cogitare (досл. думати про свою вовну) – *думати лише про свої справи, бути незворушним*;

5. Фізичні та фізіологічні характеристики людини (de nare loqui – *говорити в ніс, гугнявити*; homo durae auris (досл. людина тугого вуха) – *глухувата людина*; digiti tympanici (Hippocratīci) – *пальці Гіппократа* (як клінічний симптом; пальці у вигляді барабаних паличок); orbis pedum (досл. позбавлений ніг) – *безногий*; pedem trahere (досл. тягнути ногу) – *шкутьільгати*; ossa et pellis (cutis) totus est – *він весь кістки та шкіра*; facies Hippocratīca – *обличчя Гіппократа* (обличчя помираючої людини); crescere corpore (= corpus facere; in corpus ire) – *розповніти, погладшати*; corpuscūlum facere – *жарт. відростити пузо*; corpus amittere – *худнути*; qui post terga reliquit sexaginta annos – *той, хто прожив* (досл. має за плечима) *60 років*; in ventrem crescere (досл. в живіт рости) – *роздуватися, ставати опуклим, огрядним*; sanguinem frigere (досл. кров холодити) – *бути холоднокривним*;

6. Просторово-часові характеристики (ab imis unguibus ad verticem (sumum) – *від кінчиків нігтів до потилиці* (пор. укр. з голови до ніг); a vertice (досл. з голови) – *згори (до низу)*; res ante oculos (in/sub oculis) (досл. на очах) – *перед очима, на виду, у присутності*; ante os (in ore/ante ora/per ora) esse (досл. бути перед вустами) – *бути перед очима*; brevi manu – *швидко*; diurna manu nocturnaque – *удень і вночі*; longa manu – *повільно*; per manus (досл. через руки) – *із покоління в покоління, із рук в руки*; ad manum intuēri – *розглядати зблизька*; nec caput, nec pedes habere (досл. не мати ні голови, ні ніг) – *не мати ні початку, ні кінця*; ad latus esse (досл. бути під боком) – *знаходиться поруч*; in omne latus – *в усіх напрямках*; a tergo – *позаду*; post tergum (досл. за спиною) – *в тилу*; ad pedes stare – *стояти в ногах (біля ложа)*; a capillo usque ad unguem (ab unguicūlo ad capillum) – *з голови до ніг*.

Дослідження внутрішньо-семантичних зв'язків і відношень у соматичній фразеології дає нам підстави констатувати, що їй властиві варіантність лексемного складу чи граматичних форм фраземи, синонімічні та антонімічні відношення, рідше –

полісемантичні (напр. *bos in lingua* (досл. бик (назва монети) на язичку) – це і продажні свідки чи підкупні судді, і язичок, що зацікавив; *manus manum lavat* – рука руку мие, як в прямому значенні, так і в переносному). Саме полісемантичні відношення впливають на розмитість рамок запропонованої вище тематичної класифікації фразеологізмів із соматичним компонентом, які, з одного боку, характеризуються величезною кількістю розгалужень семантичних значень, що виходять далеко за межі полісемії власне соматичної лексеми як ядра фразеологізму, а з іншого – виступають носіями культурно-національної конотації.

Соматична фразеологія латинської мови демонструє антропоцентризм людського світосприйняття та світопізнання, висвітлює найрізноманітніші концептосфери, виступає важливим складником культурного коду етносвідомості та репрезентує значний фрагмент античної мовної картини світу.

1. *Бабичев Н.Т., Боровский Я.М.* Словарь латинских крылатых слов. – 3-е изд., стер. – М.:Рус. яз., 1988. – 960 с. 2. *Вайнтрауб Р.М.* Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках (к вопросу о сравнительном изучении славянской фразеологии)//Труды Самарканд.ун-та им. А.Навои. Новая серия. Вып. № 288. Вопросы фразеологии IX. – Самарканд, 1975. – С. 157–162. 3. *Дворецкий И.Х.* Латинско-русский словарь. М., 2005. – 1096 с. 4. Золота латина: 2000 латинських крилатих слів/ Авт.-укл. В.Д. Литвинов. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2010. – 232 с. 5. Латинська фразеологія: Словник-довідник/ Авт.-уклад. П.І. Осипов. – К.: Академвидав, 2009. – 344 с. 6. *Литвинов В.Д.* Латинсько-український словник. – К.:Українські пропілеї, 1998. – 712 с. 7. *Селіванова О.О.* Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти): Монографія/ О.О. Селіванова – К.- Черкаси:Брама, 2004. – 276 с. 8. *Цимбалюк Ю.В., Краковецька Г.О.* Крилаті латинські вислови. – К.:Вища школа, 1976. – 191 с.

Шуляк С.А., к. філол. н., доц.,
Уманський ДПУ імені Павла Тичини

ТЕКСТОВЕ ОБРАМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

У статті досліджено функціонування зачинів і закріпок як елементів текстового обрамлення українських замовлянь. Проаналізовано конструкції, які виступають у ролі зачинів та закріпок.